

Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler

Ferit BAZ*

Antalya'nın 50 km. doğusunda, bugünkü Belkıs Köyü sınırları içerisinde yer alan Aspendos, tıpkı Perge kentinde olduğu gibi gemi ulaşımına uygun bir nehir (Eurymedon, bugün Köprü Çayı) vasıtasıyla denize bağlantısı bulunan bir kentti. Kara ulaşımı açısından da elverişli ve korunaklı bir yerde yükselen yerleşim, Perge ve Side'den sonra Antikçağ'da Pamphylia Bölgesi'nin en önemli merkezlerinden biriydi. Antik kentten günümüze tiyatro, stadion, tahıl depoları, çeşme binası ve su kemeri gibi yapılar ulaşmıştır. Dünyaca ünlü tiyatrosu ve burada düzenlenen kültürel etkinlikler nedeniyle bugün de belirli bir üne sahip olan Aspendos, günümüze ulaşan yazılı kaynaklarının azlığı nedeniyle hakkında detaylı bilgilerimizin olmadığı bir kenttir. Bu bağlamda aşağıdaki çalışma, kentin imparator kültü faaliyetlerini aydınlatmayı ve yorumlamayı amaçlayan bir araştırmanın ürünüdür¹. Aspendos'un bu yönünü ele alan tek çalışma Brandt'in Aspendos'taki kültleri konu alan çalışmasıdır. Ancak adı geçen araştırmacı imparator kültü konusunu sadece iki sayfayla sınırlandırmıştır². Elbette ki, özellikle epigrafik belgelerin azlığı nedeniyle kentin imparator tapınımına dair yaşamını ele almak oldukça zordur. Zorluklardan bir diğeri de sınırlı sayıdaki epigrafik anıtların arkeolojik tanımlarının yeterince yapılamamış olması ve bu anıtların bugün kaybolmuş olmasıdır. Ancak yine de elimizdeki sınırlı belgelerden ve Perge, Side, Attaleia gibi komşu yerleşmelerdeki kült uygulamalarından hareketle Aspendos'un kült yaşamıyla ilgili bir inceleme yapmak ve bazı tartışmalı noktalara güncel veriler yardımıyla açıklık getirmek mümkündür³. Aşağıdaki çalışmada aynı zamanda konumuzla ilgili olduğu ölçüde Pamphylia Bölgesi'nin imparator kültü faaliyetlerine de yer verilecektir.

İmparator Tiberius zamanında Aspendos kent yönetiminin Roma ile olan ilişkilerini güçlendirmek istediği dikkatlerimizden kaçmamaktadır. Bu istek kendisini en belirgin bir biçimde Aspendos'tan bilinen iki adet adak yazıtında göstermektedir. Fragmanlar halinde ele geçen söz konusu yazıtların taşıyıcıları durumunda olan anıtların bugün için işlevsellikleri bilinmemektedir. Adaklardan bir tanesi olasılıkla İmparator Tiberius⁴; diğeri ise, İmparator Tiberius'un çocuklarından birisi içindir⁵. Adaklardan ikincisi aşağıda da belirtileceği üzere konumuzla

* Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bomonti Binası, Cumhuriyet Mah., Silahşör Cad., No. 89, 34380 Şişli - İstanbul. E-posta: feritbaz@yahoo.com

1 Aslında artık modern literatürde imparatorların külte olan bakış açılarını, kültün ortaya çıkışını ve genel nitelikte kültlerin özelliklerini belirtmek yerine, artık tek tek kentlere ve Roma ile olan ilişkilerine odaklanmış çalışmaların yapılması gerekmektedir. İmparator kültü konulu yayınlarda bu durumun ne kadar da ihmal edilmiş olduğu Herz tarafından yayımlanan imparator kültü bibliyografyası adlı derlemeye bakıldığında anlaşılacaktır, bk.: Herz 1978, 833-910.

2 Brandt 1988, 248-250.

3 Kentin bu konuda bilgi veren kaynakları; bir adak, iki onurlandırma yazıtı ve İmparator Gallienus dönemine ait kent sikkeleriyle sınırlıdır.

4 Brixhe-Hodot 1988, 123 no. 41.

5 Brixhe-Hodot 1988, 121 no. 40.

yakından ilgili olup, buna ilişkin yazıt 1874 senesinde Hirschfeld tarafından kayıt altına alınmıştır. Bugün kayıp durumda olan yazıttan günümüze ulaşan bir fotoğraf da bulunmamaktadır. Söz konusu yazıt, Hirschfeld'in Viyana'daki kopyası esas alınmak suretiyle, Brixhe ve Hodot tarafından yayımlanmıştır: [Δρούς]ω υἱὸν Αὐτοκράτορος Τι/βερίου Καίσαρος Σεβαστ[οῦ] / ὁ δῆμος / [Ἐπι---] Νιερέως Καίσαρος Σ[εβ/αστο]ῦ Ξενοκλέους Δι[---]. Hirschfeld'in aldığı kayıta göre yazıt, akropolün güneybatısında, bir duvar içine yerleştirilmiş bir şekilde bulunmuştur. Yazıtlı parçanın yüksekliği 27 cm; genişliği ise 38 cm; harf yüksekliği ise 2,5 cm'dir⁶. Harf büyüklüğünden hareketle yazıt taşıyıcısının gösterişli bir karaktere sahip olmadığı, diğer bir deyişle büyük bir binaya ait yazıt olmadığı anlaşılmaktadır. Brixhe ve Hodot yazıtın eksik olan başlangıç kısmını imparatorun oğlu Drusus'un ismiyle tamamlama düşüncesindedirler. Diğer taraftan Şahin; Drusus'un Anadolu'ya gelmemesi, Tiberius'un diğer oğlu Germanicus'un hem Anadolu'ya seyahat etmesi hem de çok sayıda kent tarafından onurlandırılması sebebiyle, yazıtın baş tarafını Germanicus ismi ile tamamlar⁷. Yazıtın baş tarafında Germanicus isminin bulunması daha kuvvetli bir olasılık gibi görünse de, adağın Drusus'a ait olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eğer söz konusu ithaf, Germanicus için yapıldıysa, bu kendisinin Anadolu'da bulunduğu⁸ M.S. 18/19 yıllarında gerçekleştirilmiş olmalıdır⁹.

Şahin, ayrıca yazıtın beşinci satırının baş tarafı için Niereus şahıs adı yerine *arkhiereus* ibaresini önerir: [Γερμανικῶ/ Καίσαρι] / [τ]ῷ υἱὸν Αὐτοκράτορος Τι/βερί]ου Καίσαρος Σεβαστ[οῦ] / ὁ δῆμος / [ἐπὶ ἀρ]χιερέως Καίσαρος Σ[εβ/αστο]ῦ Ξενοκλέους Δι[---]¹⁰. Onun bu önerisi, hem kopyalamadan anlaşıldığı kadarıyla taş üzerindeki harf dağılımından hem de Pamphylia'da I. yy.'in ilk yarısından başlayarak imparator kültürüne ilişkin epigrafik verilerin sıkça karşımıza çıkmasından ötürü kanımızca doğru olmalıdır¹¹. Aslında Brixhe ve Hodot da aynı şekilde Niereus şahıs adı yerine *arkhiereus* ibaresini de düşünmüşlerdir¹². Arkeolojik açıdan özelliklerini bilmediğimiz ve devşirme malzeme olarak daha sonradan kullanım gören bu yazıt taşıyıcısı bir sunak olabilir mi? Elbette bu soru bugün için cevapsız kalmak zorundadır. Bu yazıt, Aspendos'ta imparator kültürünün varlığına ilişkin en erken belge niteliği taşımaktadır. Çünkü yazıttan, ilgili nesnenin, Ksenoklees adındaki bir şahsın imparator başrahibiyken sunulduğu anlaşılmaktadır. Hakkında daha başka herhangi bir bilgiye sahip olamadığımız başrahip Ksenoklees, olasılıkla o dönemde Aspendos'un yerli elit ailelerinden birisine mensup, varlıklı bir kimseydi¹³. Çok büyük bir ihtimalle, kültürün kentte tesis edilmesi fikri kendisi veya onun gibi kentin varlıklı ailelerinden birilerine aitti. Çünkü Antikçağ Akdeniz Dünyası'nda Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki kentlerin ileri gelenleri bu türden kültürleri vatanlarında tesis etmek ve kültle ilişkin rahiplik makamlarını elde etme çabasıydılar. Diğer bir deyişle kentlerdeki kültürlerin ortaya çıkışları merkezi otoritenin direktmesiyle değil¹⁴, yerli elit ailelerin istemesi ve bunun

6 Brixhe-Hodot 1988, 121, no. 40.

7 Şahin 1991, 133, no. 6.

8 Germanicus'un seyahati için bk.: Halfmann 1986, 168-170. Ayrıca geziye ilişkin yapılan araştırmalar bibliyografyası için bk.: Şahin 1991, 134 dn. 5.

9 Krş. Şahin 1991, 134.

10 Şahin 1991, 133 no. 6.

11 Örneğin bk.: Şahin 1999 no 35, 43-45.

12 Brixhe – Hodot 1988, 122.

13 İmparator kültürü rahiplerinin elit vatandaşlar olmaları konusunda bk.: Quaß 1993, 216; Böhme 1995, 57; Goodman 1997, 139; Rives 1999, 135.

14 Roma İmparatorluk Devleti'nin egemenlik altındaki halklara bu türden baskısı Hristiyanlıkla olan mücadelede görülür, örneğin M.S. 2. yy.'da Hristiyan piskoposu Polykarpos'a imparator kültürüne tapması yönünde bir baskı yapılmıştır, Durant 1949, 679; Jones 1980, 1038; Schoedel 1992, 272-358. Bu türden örneklerin sayısını arttırmak mümkündür.

için gerek kent maliyesinden gerekse kendi ceplerinden finansman kaynakları ayırmalarıyla olmuştur. Bu sayede kültürün rahipliğini üstlenen veya icrasıyla ilgili maliyeti karşılayan kimse-lerin başlıca beklentileri, Roma vatandaşlık hakkını elde etmek olmuştur. Her ne kadar rahip Ksenoklees'in Roma vatandaşlık hakkına sahip olmadığı yazıt aracılığıyla anlaşılrsa da, onun veya ailesine mensup diğer fertlerin daha sonradan vatandaşlık hakkını almış olabileceği ihtimal dahilindedir¹⁵.

Şimdi burada cevaplandırılması veya vurgulanması gereken husus, Ksenoklees veya onun gibi diğer Aspendos vatandaşlarının imparator kültürü uygulamalarını daha önceden nerede tanımış olabilecekleri noktasıdır. M.S. 1. yy.'ın ilk yarısında Aspendos dâhil olmak üzere, tüm Pamphylia Bölgesi İmparator Vespasianus'un iktidarına değin, Galatia eyaletine bağlıydı¹⁶. Bu itibarla; Aspendos sakinleri, Pamphylia Bölgesi'nin Lykia Bölgesi ile birlikte bir eyalet olarak organize edilmesine değin¹⁷, Galatia'nın eyalet bazlı imparator kültürü merkezlerine elçilikler göndererek, kült vecibelerini yerine getirmiş olmalıydılar¹⁸. Söz konusu dönemde Galatia'nın eyalet bazlı kült merkezleri arasında başta *Dea Roma* ve Augustus kültleriyle eyalet başkenti Ankyra¹⁹; Tiberius kültleri ile İkonion²⁰ ile Pessinus²¹ ve Iulius-Claudius'lar sülalesi kültürle Pisidia Antiokheia'sı yer almaktadır²². Galatia kült merkezlerine Aspendos'tan katılımları gösteren herhangi bir belge günümüze ulaşmamakla birlikte, kentin ileri gelenleri imparator kültürü uygulamalarını ilkin adı geçen yerleşmelerde tanımış olmalıydılar. Dolayısıyla onların, Galatia kült merkezlerinden esinlenmiş olmaları akla yatkın gelmektedir.

İster İmparator Augustus; isterse İmparator Tiberius için kurulmuş olsun, bu ilk kült çatısı altında sadece tek bir imparator tapınım görmüştür. Bu durum, Anadolu'daki diğer kentlerdeki kült uygulamaları ile karşılaştırıldığında şaşırtıcı olarak değerlendirilmemelidir, çünkü Anadolu'daki kentlerde M.S. 1. yy.'ın ilk yarısında kurulan kültürler çoğunlukla tek bir imparator içindir²³. Bu türden kültürlerin varlığına Pamphylia'daki komşu Attaleia kentinde de rastlamak mümkündür. Şu ana değin bildiğimiz kadarıyla Attaleia'da Drusus ve İmparator Claudius için kültür tesis edilmiştir²⁴. Ayrıca anlaşıldığı kadarıyla söz konusu kült sadece Aspendos halkını ilgilendiren lokal karakterli bir kültürdür. Her ne kadar eyalet bazlı olmasa da, kült rahipliği ve Ksenoklees'in konumu Aspendos toplumu için ön plânda idi, çünkü adak yazıtı "Ksenoklees başrahipken" ibaresini tarihleme aracı olarak zikretmektedir.

Aspendos'taki ilk kült uygulamalarına ilişkin kentten ele geçen yazıtlar herhangi başka bir bilgi vermezlerken, antik yazar Philostratos'un bir anlatımı konumuzla yakından ilgili görünmektedir²⁵. Yazarın anlatımına göre kentteki tüccarların satış politikaları yüzünden Aspendos'ta

15 Krş. Brixhe – Hodot 1988, 122.

16 Sherk 1951, 15 vd.; Mitchell 1986, 23-24; Leschhorn 1992, 316-317; Şahin 1995b, 25-28; Brandt – Kolb 2005, 21, 24; son olarak bk.: Adak – Wilson 2012, 1-40.

17 Eyaletin başlangıcına ilişkin bk.: Eck, 1970, 75; Hall 1984, 27; Strobel 1985, 173-180; Rémy 1986, 62 vd.; Brandt 1992, 99; Şahin – Adak 2007, 85-89; İplikçioğlu 2008, 5-23; Özdizbay 2008, 858-861; Onur 2008, 53-66; özellikle Adak – Wilson 2012, 17-22.

18 Mitchell 1993, 100.

19 Bosch 1967, 35-49; Price 1984, 267; Burrell 2004, 166-174; Mitchell – French 2012, 10-14.

20 IGR III no. 1473.

21 Mitchell 1993, 100 vd.

22 Price 1984, 268-270; Mitchell 1986, 27 dn. 48.

23 Price 1984, 57-59.

24 Bean 1958, no. 22, 24.

25 Philostr. v. Apoll. 1, 15.

tahıl kıtlığı yaşanmıştır. Aspendos halkı bu durumun birinci dereceden sorumlusu olarak önceden herhangi bir tedbir almayan Roma valisini görmüş ve onu yakmak istemişlerdir. Bu nedenle halk valiye öfkeli bir biçimde saldırmıştır. Eğer bu anlatım doğrudursa, problemi geç fark eden vali sorunla ilgilenmek üzere Aspendos'a gelmiş olmalıdır. Anlatımın ilerleyen kısımlarında valinin halkın bu saldırısından korunmak üzere, agora'da bulunan imparator Tiberius heykellerine asıl hakkı elde etmek amacıyla sığındığı anlatılmıştır. Bunun üzerine kızgın kent sakinleri ellerindeki meşaleleri agoradaki sunakların üzerine koyarak valiye dinlemeye başlamışlardır. Yazarın, agoradaki bu heykelleri Olympia Zeus kültüründen daha saygın ve daha otoriter olarak belirtmesinden ötürü, buradaki kutsal alanın saygınlığını inciterek alana giren halkın ne denli öfkeli oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür²⁶. Anlatıma göre sonuçta vali, agoradaki Tiberius heykellerine ve burada kime ait oldukları bilinmeyen sunaklara sığınarak canını zor kurtarabilmiştir. Yukarıdaki bu anlatımdan hareketle, kentteki kültten hiçbir şekilde bahsetmeyen araştırmacı Clauss, agoradaki sunakların da heykeller gibi İmparator Tiberius'a adanmış olduklarını düşünmektedir²⁷. Araştırmacının bu düşüncesini şu anki bilgilerimizle ispatlamak imkânsız olsa da, bu düşünce muhtemeldir. Eğer bu düşüncüyü doğru kabul edecek olursak, Aspendos kent yönetiminin de diğer birçok kentte olduğu gibi imparator tapınımı için ayrı bir tapınak yapmak yerine agoranın belli bir kısmında kült alanı oluşturduklarını ve böylelikle daha yüklü bir masraftan kaçınmış olduklarını söyleyebiliriz²⁸. Anca dragonfly k hemen belirtelim ki, eğer burası gerçekten de bir kült alanı olsaydı, antik kaynağımız Philostratos buradan bir kült alanı şeklinde söz ederdi. Son olarak yukarıdaki anlatımdan kesin olarak çıkarılabilecek sonuç, kült alanı olsun veya olmasın, halkın agoranın belli bir kesimini İmparator Tiberius'un heykelleri ve birtakım sunaklarla donatarak Roma ile olan ilişkilerini güçlü tutmaya çalışmasıdır. Ancak imparatorun eyaletteki en yüksek temsilcisi sayılan valiye yaptıkları saldırı bu ilişkiye gölge düşürecek cinstendir.

Pax romana devrinin daha sonraki ilerleyen tarihlerinde Roma'da imparatorluk düşüncesinin yerleşmesi ve devleti arka arkaya çok sayıda farklı imparatorların yönetmelerine paralel olarak; Anadolu'daki kentler, içerisinde birden fazla imparatoru barındıran genel nitelikte kültürler kurmaya başlamışlardır. Aynı durum, Aspendos kentinde de gözlemlenebilmektedir. Aspendos'taki su kemerinde bulunan bir yazıtta, imparatorların rahibi olan Tiberius Claudius Italicus adındaki bir kimse onurlandırılmıştır. Bu kimse, beş yılda bir düzenlenen kaisareia adındaki kült şenliğini²⁹ finanse etmiş, su kemerinin yapımı için de iki milyon denarius tutarında para bağışlamıştır³⁰. Anlaşıldığı kadarıyla, rahip Tiberius Claudius Italicus sahip olduğu cognomen ve vatandaşlık hakkı nedeniyle, muhtemelen kentin yerlisi olmayan, köken itibarıyla Italia'yla bağlantısı bulunan ve Aspendos'a sonradan yerleşen varlıklı birisiydi. Olasılıkla kendisi veya ailesi Aspendos'a tüccar olarak yerleşmiş olmalıydı³¹. Kendisi rahiplik görevinin

26 Clauss 1999, 312, 485-486.

27 Clauss 1999, 305-306.

28 Agoralardaki kült yerlerine ilişkin bk.: Zanker 1987, 295; Hitzl 1991, 120; Böhme 1995, 56; Hupfloher 2000, 173; Bennett, 2007, 97.

29 Elimizde imparator kültü şenliklerinin kapsamıyla ilgili doğrudan bilgi veren yazılı belgeler yoktur. Ancak Aspendos'un geleneksel oyunları arasında ünlenen güreş müsabakaları (bk.: Tekin 2000, 159 vd.) ve at yarışlarının (bk.: CIG 6342 d; Lanckoronski et alii 1890, no. 64e) imparator kültü şenliklerinde sevilerek tertip edilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Aynı şekilde Aspendos'tan bir tragediyacı ve şairin Boiotia'ki *Thespieia* adı verilen imparator kültü şenliklerine katılmalarından ötürü (bk.: SEG 3, 334; Brandt 1992, 145), bu türden edebi yarışmaların da Aspendos'taki kült şenlikleri kapsamında düzenlenmiş olabileceklerini tahmin edebiliriz.

30 IGR III no. 804; Lanckoronski et alii 1890, no. 64 h.

31 İtali kökenli tüccar Roma vatandaşlarının Anadolu'daki varlıklarına ilişkin olarak bk.: Levick 1967, 56-58; Mitchell 1993, 152-153; Chaniotis 2005, 139; Brandt – Kolb 2005, 107; Marek 2010, 508.

yanı sıra, dekaprotos, demiourgos, gymnasiarkhes, agonethetes gibi görevleri de üstlenmiştir. Tüm bu vasıflarının yanı sıra kendisinin şüphesiz diğer önemli bir faaliyeti, tıpkı Perge kentindeki rahip Tiberius Claudius Apollonios'un yaptığı gibi³², kentini temsilen üç defa imparatorlara yapılan elçilik görevlerinde yer almasıdır³³. Hem zengin bir Roma vatandaşı olması, hem de kentte üstlendiği rahiplik görevi, onun yapılacak elçilik görevinde yer almasını sağlamış olmalıdır.

Su kemerinin yapım tekniğine göre M.S. 2. yy.'ın ortalarına tarihlendirilmesinden ötürü³⁴, adı geçen rahibi ve dolayısıyla imparatorlar için tesis edilmiş olan kültün, kentteki varlığını en geç M.S. 2. yy.'ın ortalarına tarihlendirmek gerekmektedir. Ancak söz konusu bu kültün kentte M.S. 1. yy.'ın ortalarından itibaren kurulmuş olabileceğini ve M.S. 2. yy.'da da devam ettiğini düşünmek muhtemeldir. Çünkü içerisine tüm imparatorları dahil eden bu türden kültürlerin Pamphylia'daki varlıklarına en erken M.S. 1. yy.'ın ortalarından itibaren Perge ve Side kentlerinde de rastlayabilmekteyiz. Örneğin Perge'de Flaviuslar sülalesi zamanında Gnaeus Postumius Cornutus³⁵, C. Iulius Cornutus Bryoninus³⁶ ve C. Iulius Rufus Neos³⁷ adındaki rahipler imparatorların rahipleri olarak megalı kaisareia oyunlarının finansmanını karşılamışlardır. Yine aynı şekilde Side kentinde de M.S. 1. ve 2. yy.'lara tarihlenen yazıtlarda Marcus Annus Afer³⁸ ve Kneis adındaki bir kimsenin oğlu imparatorların rahipleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar³⁹. Burada şu an için cevaplayamadığımız konu, yukarıda bahsedilen bir tek imparator için kurulmuş olan kültün akıbetidir. Bu kültün devam edip etmediğini belirleyemiyoruz. Akla yatkın gelen, önceki imparatorun saygınlığı için kültün devam etmiş olmasının gerekliliğidir. Nitekim Lykia Birliği tarafından organize edilen İmparator Tiberius kültü M.S. 3. yy.'da da varlığını sürdürmüştür⁴⁰. Ancak; Price, Anadolu'daki imparator kültü uygulamalarının genel bir özelliği olarak, tek bir imparator için oluşturulan kültürlerin uzun soluklu olmadıklarını belirtmektedir⁴¹. Eğer onun bu saptaması doğruysa, Aspendos'ta da bu kült uygulamalarına belirli bir süre sonra son verilmiş olmalıdır.

Aspendos'ta kült faaliyetlerine ilişkin en tartışmalı konuların başında kente pax romana devrinde bir neokoros unvanının verilip verilmediği hususu gelmektedir. Aspendos tiyatrosunun kapısında bulunan ve günümüze eksik bir biçimde ulaşan bir onurlandırma yazıtında tiyatronun mimarı Zenon onurlandırılmaktadır. Ancak ne yazıtın kendisi ne de yazıtı ait bir fotoğraf günümüze ulaşabilmiştir. Yazıtın kopyalama işlemi yapan kimse ise Aspendos kentini 19. yy.'da gezen Ross de Blandenburgtur. Kendisinin, yazıtın yedinci satırına ait okuyabildiği harfler hem eksik hem de anlaşılmazdır⁴². Kopyalanan harflerden hareketle araştırmacılar, söz konusu yazıtın yedinci satırını zaman içerisinde farklı biçimlerde yayımlamış ve yorumlamışlardır. İlk Franz adındaki araştırmacı eksik ve anlaşılmaz harflerden, yazıtın ilgili satırında neokoros ibaresinin varlığını düşünmüş; eksik kısmı Side kentinin ibaresiyle tamamlamıştır

32 Şahin 1999, no. 58.

33 IGR III no. 804; Lanckoronski et alii 1890, no. 64 h; Kessener 2000, 105.

34 Ward-Perkins 1955, 122-123; Brandt 1992, 101; Kessener – Piras 1998, 151 dn. 8; Grewe et alii 1999, 7.

35 Şahin 1999, no. 60, 61.

36 Şahin 1999, no. 42, 43, 44, 45.

37 Şahin 1999, no. 63.

38 Nollé 2001, no. 71.

39 Nollé 2001, no. 103.

40 IGR III no. 474; Price 1984, 61.

41 Price 1984, 61.

42 ΙΙΤΕΙΗΝΩΓΡΟΝΙ harfleri kopyalanabilmiştir, bk.: Burrell 2004, 190.

(= ὁ] τε νεωκόρος [ἡ πόλις ἐγένετο ἡ Σιδητῶν])⁴³. Franz'ın bu türden bir tamamlama yapmasının nedeni, Aspendos'a ilişkin herhangi bir neokoros unvanının o an için bilinmemesindedir⁴⁴. Ancak buradaki Side ibaresine karşı çıkmak gerekmektedir. Çünkü söz konusu eksik yazıtta Aspendos tiyatrosunun mimarı Zenon onurlandırılmaktadır. Bu bağlamda Aspendos kenti ve tiyatrosunun mimarı arasındaki onurlandırma ilişkisinde niçin Sidelilerin neokoros ibaresinden bahsedilmiş olsun? Üstelik tiyatro kapısının üst tarafına yerleştirilmesiyle yazıt çok gösterişli bir karaktere sahiptir. Niçin kentin bu kadar gösterişli ve ünlü bir yerinde Aspendoslular, Side kentinin neokoros unvanının propagandasını yapmış olsunlar?⁴⁵ Ayrıca çok açık bir şekilde düşünülmesi gereken diğer bir nokta da pax romana devrinde Side kentine ait hiçbir neokoros unvanı bilinmemektedir.

Nitekim bir diğer araştırmacı Brandt ilgili satırdaki Side kentinin ibaresi yerine Aspendos kentinin ibaresinin uygun olacağını düşünmüştür (= ἡ τε νεωκόρος πόλις τῶν Ἀσπενδέων)⁴⁶. Eğer yukarıdaki tartışmalı yazıttan hareketle kente neokoros unvanı verildiği kabul edilirse, kent bu unvanı en geç M.S. 2. yy.'ın ortalarında almış olmalıdır⁴⁷. Çünkü kentin tiyatrosu, yapı tekniklerine göre, M.S. 2. yy.'ın ikinci yarısının başlangıcına tarihlendirilmektedir⁴⁸. Bu şartlar altında Tiberius Claudius Italicus'un rahipliğini neokoros kapsamında yani eyalet bazındaki bir imparator kültü çatısında ele almak gerekmektedir⁴⁹.

Ancak Doğu Akdeniz Dünyası'ndaki neokoros unvanlarını konu alan araştırma eseriyle Burrell, söz konusu yazıtta neokoros unvanının varlığını şüpheli bulmuş ve bunu reddetmiştir. Adı geçen araştırmacı bu temkinli yaklaşımıyla kanımızca haklı görünmektedir. Çünkü yazıtta ait tek, eksik ve muhtemelen hatalı okumadan Aspendos kenti için bir neokoros unvanı keşfetmek kanımızca zorlama gibi görünmektedir.

Yukarıda ele alınan bütün hususların yanı sıra, M.S. 3. yy.'ın ikinci yarısında Aspendos'a kesin olarak *neokoros* unvanının bahşedilmiş olduğunu gösteren, delillerimiz mevcuttur. Bunlar imparator Gallienus zamanına ait kent sikkeleri olup, Aspendos'un Pamphylia Bölgesi'ndeki *neokoros* unvanlı üçüncü kent olduğunu gözler önüne sermektedir. Sikkelerin arka yüzlerinde iki sütunlu bir tapınak *neokoros* ibaresiyle birlikte betimlenmiştir⁵⁰. Şimdi burada ilgilenmemiz gereken husus, bu unvanın kente hangi imparator tarafından bahşedilmiş olduğudur? Bu konuya ilişkin olarak kesin bir cevap verebilmek şu anki bilgilerimizle hemen hemen imkânsızdır. Ancak tahminler yürütülebilir: İlk ve tarihsel gerçekliğe en yakın olan tahminimize göre, kent *neokoros* unvanını İmparator Gallienus zamanında almış olmalıdır. Çünkü imparatorlar Valerianus-Gallienus (M.S. 253-268) bu unvanı cömert bir biçimde Pamphylia kentlerine bahşetmişlerdir⁵¹. Bu durum Aspendos için de geçerli olmalıdır. Diğer ikinci tahminimize göre

43 CIG 4342 d 3; Brandt 1988, 249.

44 Brandt 1988, 249.

45 Aynı şüpheyi Brandt 1988, 249 da dile getirmektedir.

46 Brandt 1988, 249.

47 Brandt 1988, 249.

48 Bernardi 1970, 173.

49 *Neokoros* unvanlı kültlerin eyalet bazlı kültler olması hakkında bk.: Habicht 1972, 64; Price 1984, 66; Ferguson 1987, 777.

50 Hill 1923, 212-213 no. 4; BMC 109, no. 104; Price 1984, 271; Brandt 1988, 248; Burrell 2004, 189.

51 İmparator Valerianus dönemi kent sikkeleri üzerinde görülen neokoros ibareleri (SNG 609, 610) ve Side kentine verilmiş olan unvanların yanı sıra, Perge'nin de adı geçen imparator zamanında neokoros unvanını tazelediğine işaret etmektedir, bk.: Şahin 2004, no. 320. Bununla beraber Perge'nin ilk neokoros unvanını İmparator Vespasianus tarafından aldığı bilinmektedir, bk.: Şahin 1999, 79-80; Şahin 2004, 56. Side'nin İmparator Valerianus zamanında iki adet unvan aldığını Gallienus için dikilen heykelli bir onurlandırmadan öğreniyoruz, bk.: Bean 1965, no. 183 =

ise, kent *neokoros* unvanını daha önceki bir devirde alıp, bunun sikkeler üzerindeki propagandasını imparator Gallienus zamanında yapmış olabilir. Ancak bu sonuncu tahmin şu anki bilgilerimize göre, daha az olasıdır. Diğer taraftan *neokoros* unvanlı kent sikkeleri üzerindeki tapınak betimlerinden kült yeri ve unvanın verilmiş tarihi hakkında yürütülen fikirler ise⁵², birer zorlamadan ibaret olup, gerçeği yansıtmamaktadır, çünkü sikkelerin arka yüzündeki figürler çoğunlukla tarihsel gerçeklikten uzaktırlar. Bu itibarla sikkeler üzerindeki tapınak betimlerini birer arkeolojik delil olarak kabul etmek, özellikle Aspendos gibi arkeolojik açıdan yeterli derecede araştırılmamış bir kent için birer hayal ürünü gibi görünmektedir⁵³.

Sikkeler üzerinde görülen unvanın Gallienus zamanında verilmiş olduğunu, yani ilk tahminimizi doğru kabul edersek, Pamphylia Bölgesi'ndeki *neokoros* unvanı dağılımında aşağıdaki gibi bir sonuç ortaya çıkacaktır: Bölgenin ilk *neokoros* unvanlı kenti İmparator Vespasianus döneminden itibaren Perge olmuştur⁵⁴. Bu unvan, olasılıkla Pamphylia'nın eyaletleşme süreci bağlamında Perge'ye verilmiş olmalıdır⁵⁵. Bölgenin diğer kenti Side'ye ise bazı nedenlerden ötürü *pax romana* devrinde herhangi bir *neokoros* unvanı verilmediği anlaşılmaktadır⁵⁶. Diğer bir kent olan Attaleia'da ise imparator kültürünün varlığı tespit edilebilse de; bunlar, lokal karakterli kültürlerdir. Yukarıda da değinildiği üzere, M.S. 3. yy.'da, imparatorlar Valerianus-Gallienus zamanından itibaren bölgede *neokoros* ve diğer unvanların verilmesinde bir artış yaşanmıştır⁵⁷. Şüphesiz bu artışın nedeni, doğuda Kilikia kentlerinin özellikle M.S. 260 yılında Yeni Persler tarafından ele geçirilmesi⁵⁸ ve önemlerini kaybetmesiyle, Pamphylia Bölgesi'nin Roma'nın askeri seferleri için önem kazanmasıdır. Nitekim Perge ve Side kentine verilen *neokoros* unvanları Pers meseleleri için doğuda bulunan Romalı imparatorlar tarafından bahşedilmiştir⁵⁹. Bu açıdan bakıldığında, Romalılar; Perge, Side ve Aspendos kentlerine birtakım unvanları bahşetmek suretiyle, adı geçen bu kentlerden Doğu'ya düzenlenen seferler esnasında lojistik destek beklemişlerdir⁶⁰. Bu şartlar altında Attaleia'nın hiçbir zaman; Side'nin de *pax romana* devrinde bir *neokoros* unvanına sahip olmamasından ve Aspendos'tan da unvana ilişkin bilgilerin imparator Gallienus zamanına ait olmasından ötürü, Pamphylia Bölgesi'nin *pax romana* dönemindeki tek *neokoros* unvanlı kenti olarak Perge'yi gösterebiliriz. Diğer bir deyişle M.S. 3. yy.'a değin Pamphylia'ya bahşedilen *neokoros* unvanı tektir. Bu durum, Pamphylia gibi ovalık ve Akdeniz'e kıyısı bulunan zengin bir bölge için şaşırtıcı karşılanmalıdır.

Nollé 1993, no. 44. Ayrıca İmparator Valerianus zamanına ait kent sikkeleri üzerinde ilk defa unvanlara rastlanılmaktadır, bk.: Nollé 1993, 123; SNG 434, 943, 946, 947; 4835, 4836; Burrell 2004, 181-185.

52 Örneğin bk.: Price 1984, 271; Burrell 2004, 189.

53 Krş. Brandt 1988, 249-250.

54 Bunun için bk.: yuk. dn. 51. Olasılıkla imparator kültürü kapsamında kutlanan *Artemiseia Vespasianeia* şenlikleri için bk. Şahin 1999, no. 60, 61, 63.

55 Nollé 1993, 123. Bu türden örnekler ve değerlendirmeler için ayrıca Bk.: Herzog-Hausser 1924, 837; Cerfaux – Tondriau 1957, 355; Habicht 1972, 65-69; Millar 1977, 573; Mellor 1992, 390; Liertz 1998, 10; Clauss 1999, 394.

56 Baz 2008, 139-152.

57 Perge kentinin dördüncü *neokoros*'u kesin olarak İmparator Aurelianus devri sikkeleri üzerinde görülmektedir, Bk.: SNG 366, 616, 617, 619, 620, 621, 4758; Burrell 2004, 177-179. Bu nedenle kente üçüncü *neokoros* unvanının da İmparatorlar Valerianus-Aurelianus arasındaki dönemde verilmiş olması gerekmektedir. Öte taraftan Side kentinin üçüncü *neokoros* unvanını İmparator Aurelianus devrine ait kent sikkeleri üzerinde görmek mümkündür, bk.: SNG 4864, Nollé 1993, 115; Foss 1977, 168; Burrell 2004, 185. Sonraki unvanlar ise en geç İmparator Probus zamanında bahşedilmiş olmalıdır, bk.: Nollé 1993, no. 26, Nollé 2001, no. 112; Foss 1977, 169; Nollé 1993, 286-288. Ayrıca bk.: Burrell 2004, 185-188.

58 Konuya ilişkin olarak bk.: Ioh. Mal. XII; Ziegler 1964, 143 vdd.; Kettenhofen 1982, 1982, 106-122; Sayar 2000, 6.

59 Krş. Brandt 1992, 163; Ziegler 1993, 145.

60 Nollé 1993, 311; Brandt 1992, 162. Side'nin verdiği lojistik destek için bk.: Kissel 1995, 97-101.

Sonuç olarak Aspendos'ta da Anadolu'daki diğer kentlerde olduğu gibi, imparator kültü lokal karakterli ve tek bir imparator için uygulanmaya başlamış, daha sonradan içerisine birden fazla imparatoru alan *Theoi Sebastoi* kültü organize edilmeye başlanmıştır. Kentin eyalet bazlı bir imparator kültü merkezi olması ise olasılıkla imparator Gallienus döneminde verilen neokoros unvanı ile ortaya çıkmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, bugün için Pamphylia kentlerinin eyalet bazlı imparator kültlerinin ortak idaresine veya eyaletteki ortak katılıma ilişkin bilgi verebilecek belgelerden yoksunuz. Bu konu hakkında sadece, Lykia-Pamphylia eyaleti içerisinde birbirinden bağımsız hareket eden iki ayrı *koinon*'un bulunduğunu söyleyebiliriz⁶¹. Hiçbir yazılı belgede Pamphylia *koinon*'u şeklinde bir ibare geçmezken, bunun yerine "Pamphylia'daki kentler"⁶², "*pamphylarkbes*"⁶³ ve "Pamphylia halkı"⁶⁴ ibareleri nadiren de olsa görülmektedir⁶⁵. Aspendos kentinin; unvanlar konusunda birbirleriyle sürekli yarışan ve neokoros unvanlarının sıklıkla propagandasını yapan Perge ve Side arasındaki rekabete⁶⁶ hiçbir zaman dahil olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca Roma imparatorlarının Pamphylia Bölgesi'ndeki kentlere bahsettikleri unvanlardan hareketle, Aspendos'un M.S. 3. yy.'in ikinci yarısında Roma Devleti için muhteva ettiği öneminin sınırlı olduğunu da tahmin etmek güç değildir. Söz konusu bu durumu Aspendos'un o dönemdeki jeopolitik, askeri ve iktisadi gücünün Perge ve Side kentleriyle boy ölçüşemeyecek nitelikte bulunmasına bağlamak gerekmektedir.

61 Deininge 1965, 81-82; Burrell 2004, 175.

62 Bk.: TAM II no. 495.

63 Bk.: IGR III no. 474; TAM III no. 127, 138.

64 Şahin 2004, no 321.

65 Konu ile ilgili olarak bk.: Magie 1950, 576, 1440; Deininge 1965, 81-82; Haensch 1997, 295; Burrell 2004, 175.

66 Rekabet için bk.: Nollé 1993b, 297-317; Burrell 2004, 176-179.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Adak – Wilson 2012 M. Adak – M. Wilson, Das Vespasiansmonument von Döşeme und die Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia, *Gephyra* 9, 2012, 1-40.
- ANRW Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.
- AJA American Journal of Archaeology.
- AW Antike Welt.
- Baz 2008 F. Baz, “M. S. I.-II. yüzyıllarda Side Antik Kentine Neokoros Unvanı Verilip Verilmediği Meselesine İlişkin Düşünceler”, bk: H. Alan et al. (ed.), *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına*. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Armağanı (2008) 139-152.
- Bean 1958 G. E. Bean, Inscriptions in the Antalya Museum, *Belleten* 22, 1958, 21-91.
- Bean 1965 G. E. Bean, *Inscriptions of Side* (1965).
- Bernardi 1970 F. Bernardi, *Teatri Classici in Asia Minore III* (1970).
- Bernett 2007 M. Bernett, *Der Kaiserkult in Judäa unter den Herodiern und Römern. Untersuchungen zur politischen und religiösen Geschichte Judäas von 30 v. bis 66 n. Chr.* (2007).
- BMC British Museum Catalogue.
- Bosch 1967 Cl. E. Bosch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum* (1967).
- Böhme 1995 Ch. Böhme, *Princeps und Polis. Untersuchungen zur Herrschaftsform des Augustus über bedeutende Orte in Griechenland* (1995).
- Brandt 1988 H. Brandt, “Kulte in Aspendos”, *IstMitt* 38, 1988, 237-250.
- Brandt 1992 H. Brandt, *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum* (1992).
- Brandt – Kolb 2005 H. Brandt – F. Kolb, *Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens* (2005).
- Brixhe – Hodot 1988 Cl. Brixhe – R. Hodot, *L’Asie Mineure du Nord au Sud. Inscriptions inedites* (1988).
- BSR Papers of the British School at Rome.
- Burrell 2004 B. Burrell, *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors* (2004).
- Chaniotis 2005 A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World* (2005).
- Cerfaux – Tondriau 1957 L. Cerfaux – J. Tondriau, *Le Culte des Souverains dans la Civilisation Greco-Romaine* (1957).
- CIG Corpus Inscriptionum Graecarum.
- Clauss 1999 M. Clauss, *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich* (1999).
- Deininger 1965 J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.* (1965).
- Durant 1949 W. Durant, *Caesar und Christus. Eine Kulturgeschichte Roms und des Christentums von den Anfängen bis zum Jahre 325 n. Chr.* (1949).
- EA Epigraphica Anatolica.
- Eck 1970 W. Eck, “Die Legaten von Lykien und Pamphylien unter Vespasian”, *ZPE* 6, 1970, 65-75.
- Eck 2007 W. Eck, “Die politisch-administrative Struktur der kleinasiatischen Provinzen während der hohen Kaiserzeit”, bk: *Tra oriente e occidente: Indigeni, Greci e Romani in Asia Minore Atti del Convegno Internazionale Cividale del Friuli* (2007) 189-207.

- Ferguson 1987 J. Ferguson, "Ruler-Worship", bk: J. S. Wachter (ed.), *The Roman World II* (1987) 766-784
- Foss 1977 C. Foss, "Bryonianus Lollianus of Side", *ZPE* 26, 1977, 161-171.
- Goodman 1997 M. Goodman, *The Roman World 44 BC - AD 180* (1997).
- Grewe et al. 1999 K. Grewe – P. Kessener – S. Piras, "Im Zickzack-Kurs über den Fluß. Die römisch-seldschukische Eurymedon-Brücke von Aspendos (Türkei). *Antike Welt der Technik X*", *AW* 30, 1999, 1-12.
- Habicht 1972 Chr. Habicht, "Die augusteische Zeit und das erste Jahrhundert nach Christi Geburt", bk: W. den Boer (ed.), *Le culte des souverains dans l'empire romain* (1972) 39-99.
- Haensch 1997 R. Haensch, *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit* (1997).
- Halfmann 1986 H. Halfmann, *Itinera Principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich* (1986).
- Hall 1984 A. Hall, "An Unidentified Governor of Lycia-Pamphylia under Vespasian", *EA* 4, 1984, 27-36.
- Herz 1978 P. Herz, "Bibliographie zum römischen Kaiserkult", *ANRW II* 16 2, 1978, 833-910.
- Herzog-Hauser 1924 G. Herzog-Hauser, "Kaiserkult", *RE Suppl. IV* (1924) 806-853.
- Hill 1923 G. F. Hill, "Some Coins of Southern Asia Minor", bk: *Anatolian Studies Presented Sir William Mitchell Ramsay* (1923) 207-224.
- Hitzl 1991 K. Hitzl, *Die kaiserzeitliche Statuenausstattung des Metroon* (1991).
- Hupfloher 2000 A. Hupfloher, *Kulte im kaiserzeitlichen Sparta. Eine Rekonstruktion anhand der Priesterämter* (2000).
- IGR *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes.*
- Ioh. Mal. E. Jeffreys et al. (ed.), *The Chronicle of John Malalas* (1986).
- İplikçioğlu 2008 B. İplikçioğlu, "Die Provinz Lycia unter Galba und die Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia unter Vespasian", *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 143 2, 2008, 5-23.
- IK *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien.*
- IstMitt *Istanbuler Mitteilungen.*
- Jones 1980 D. L. Jones, "Christianity and the Roman Imperial Cult", *ANRW II* 23 2 (1980) 1023-1054.
- JRS *Journal of Roman Studies.*
- Kessener 2000 H. P. M. Kessener, "The Aqueduct at Aspendos and its Inverted Siphon", *JRA* 13, 2000, 105-132.
- Kessener – Piras 1998 P. Kessener – S. Piras, "The Aspendos Aqueduct and the Roman-Seljuk Bridge over the Eurymedon", *Adalya* 3, 1998, 149-168.
- Kettenhofen 1982 E. Kettenhofen, *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jahrhunderts n. Chr. nach der Inschrift Sähpuhrs I. an der Kabeye Zartost* (1982).
- Lanckoronski et al. 1890 C. Lanckoronski – G. Niemann – E. Petersen, *Les villes de la Pamphylie et de la Pisidie* (1890).
- Leschhorn 1992 W. Leschhorn, "Die Anfänge der Provinz Galatia", *Chiron* 22, 1992, 315-336.
- Levick 1967 B. Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor* (1967).

- Liertz 1998 U. M. Liertz, *Kult und Kaiser: Studien zu Kaiserkult und Kaiserverehrung in den germanischen Provinzen und in Gallia Belgica zur römischen Kaiserzeit* (1998).
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Vols. I-II (1950).
- Marek 2010 Chr. Marek, *Geschichte Kleinasiens in der Antike* (2010).
- Mellor 1975 R. Mellor, *Thea Rome. The Worship of the Goddess Roma in the Greek World* (1975).
- Mellor 1992 R. Mellor, "The Local Charakter of Roman Imperial Religion", *Athenaeum* 80, 1992, 385-400.
- Millar 1977 F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (1977).
- Mitchell 1986 S. Mitchell, "Galatia under Tiberius", *Chiron* 16, 1986, 17-33.
- Mitchell 1993 S. Mitchell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor I. The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule* (1993).
- Mitchell – French 2012 S. Mitchell – D. French, *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra), Vol. I from Augustus to the end of the third century AD* (2012).
- Nollé 1993 J. Nollé, *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse*, Band 1, IK 43 (1993).
- Nollé 1993b J. Nollé, "Die feindlichen Schwestern. Betrachtung zur Rivalität der pamphyli-schen Städte", bk: G. Dobesch – G. Rehrenböck (ed.), *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens* (1993) 297-317.
- Nollé 2001 J. Nollé, *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse*, Band 2, IK 44 (2001).
- Onur 2008 F. Onur, "Two Procuratorian Inscriptions from Perge", *Gephyra* 5, 2008, 53-66.
- Özdizbay 2008 A. Özdizbay, "Pamphylia - Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel bir Değerlendirme", bk: İ. Delemen (ed.), Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı - Euergetes - Festschrift für Prof. Dr. H. Abbasoğlu zum 65. Geburtstag. 2 Cilt (2008) 839-871.
- Philostr. v. Apoll Philostratus, *Vita Apolloni. The Life of Apollonius of Tyana I-II*, C. P. Jones (ed.) (2005).
- Price 1984 S. R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor* (1984).
- Quaß 1993 F. Quaß, *Die Honoratiorenschicht in den Städten des Griechischen Ostens* (1993).
- RE Paulys Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft.
- Rémy 1986 B. Rémy, *L'évolution Administrative de l'Anatolie aux Trois Premiers Siècles de Notre Ère* (1986).
- Rives 1999 J. B. Rives, "The Decree of Decius and the Religion of Empire", *JRS* 89, 1999, 135-154.
- Sayar 2000 M. H. Sayar, *Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung Teil I*, IK 56 (2000).
- Schoedel 1992 W. R. Schoedel, "Polycarp of Smyrna and Ignatius of Antioch", *ANRW II* 27 1, 1992, 272-358.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum.
- Sherk 1951 R. K. Sherk, *The Legates of Galatia from Augustus to Diocletian* (1951).
- SNG Sylloge Nummorum Graecorum.
- Strobel 1985 K. Strobel, "Ein neues Zeugnis für die Statthalterschaft des M. Hirrius Fronto Neratius Pansa in Lykia-Pamphylia aus Oinoanda?", *ZPE* 61, 1985, 173-180.
- Şahin – Adak 2007 S. Şahin – M. Adak, *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae* (2007).

- Şahin 1991 S. Şahin, "Bemerkungen zu lykischen und pamphyllischen Inschriften", EA 17, 1991, 113-138.
- Şahin 1995 S. Şahin, "Studien zu den Inschriften von Perge II: Der Gesandte Apollonius und seine Familie", EA 25, 1995, 1-24.
- Şahin 1995b S. Şahin, "Bau einer Säulenstrasse in Attaleia unter Tiberius-Caligula?", EA 25, 1995, 25-28.
- Şahin 1999 S. Şahin, Die Inschriften von Perge. Teil 1: Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit, IK 54 (1999).
- Şahin 2004 S. Şahin, Die Inschriften von Perge. Teil 2: Historische Texte aus dem 3. Jhdt. n. Chr. -Grabtexte aus den 1.-3. Jahrhunderten der römischen Kaiserzeit-Fragmente, IK 61 (2004).
- TAM Tituli Asiae Minoris.
- Tekin 2000 O. Tekin, "Aspendian Wrestlers: An Iconographic Approach", bk: O. Casabonne (ed.), Mécánismes et innovations monétaires dans l'Anatolie Achéménide. Numismatique et histoire (2000) 159-169.
- Ward-Perkins 1955 J. B. Ward-Perkins, "The Aqueduct of Aspendos", BSR 25, 1955, 115-125.
- Zanker 1987 P. Zanker, Augustus und die Macht der Bilder (1987).
- Ziegler 1964 K. H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich (1964).
- Ziegler 1993 R. Ziegler, Kaiser, Heer und Städtisches Geld (1993).
- ZPE Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

Abstract

Observations on the Imperial Cult in Aspendos

The practice of the imperial cult in Aspendos started during the reign of the Roman emperor Tiberius. The first cult organized was for an emperor whose name is still a mystery. The idea for establishing the cult in the city belonged to the city's dignitaries who, like those in other cities, undoubtedly used their own initiative. The first time Aspendians encountered imperial cult practices must have been at the cult centres in the province of Galatia, of which they were formerly a part. These centres included Ancyra, the capital of the province, with its cults of Augustus and Dea Roma, Iconium and Pessinus with their cult of Tiberius and Pisidian Antioch with the cult of Julio-Claudian dynasty. The Aspendians must have been inspired by these centres regarding imperial cult worship. In his narration of a murder attempt, Philostratos (Life of Apollonius 1.15) tells about the governor who took refuge by the altars and statues of the emperors in the agora with the hope of obtaining asylum. However, these should not be related with a cult area. If this place of refuge had been an imperial cult area, the author would have said so. In the second century A.D. the emergence of another cult is observed at Aspendos: the cult of Theoi Sebastoi, which encompassed multiple emperors in it. These cults mentioned above are of a local character.

The city became a province-wide centre for the imperial cult most probably in the reign of Gallienus when Aspendos was awarded with the title of *neokoros*. However, it should be noted that we currently do not have any evidence regarding a common administration of the imperial cults on a provincial basis in the Pamphylian cities or a common participation in the province. For this issue it can only be said that there existed two *koina* acting independently of each other in the province of Lycia-Pamphylia. No written evidence cites a phrase as "Pamphylian koinon" but rather mentions "cities in Pamphylia", "*pamphyliarkhes*" and the "people of Pamphylia", albeit rarely.

It is possible to state that Aspendos was never part of the rivalry for titles between Perge and Side, both of which frequently boasted of their titles of *neokoros*. Furthermore, it is not difficult to predict the limited importance of Aspendos for the Roman Empire in the second half of the third century when the titles bestowed on the Pamphylian cities are taken into consideration. This is clearly due to the geo-political, military and economic power of Aspendos, which lagged behind those of Perge and Side during this period.